

Sverre By

Pedagog - barnebokforfatter - nynorskforkjemper

Av **Randi Kvistedal**

Sverre By (1897–1975) var opprinnelig fra Vik i Helgeland hvor faren var lærer. Faren, Ole, døde i tæring forholdsvis ung, og enka flyttet til Børsa med to små barn da sønnen var i 3-årsalderen. Deretter flyttet de til Hovin. Veien til å bli lærer gikk gjennom framhaldsskole og folkehøyskole til lærerutdanning ved Levanger lærerskole (1918-20) og Norges lærerhøgskole (1924-25). Penger til å kunne gå på lærerskolen skaffet han bl.a. ved å sykle rundt og samle kausjonister. Han arbeidet først som lærer i Fusa ved Bergen senere ved Børsa og Skaun framhaldsskoler. Han underviste fra 1923 til 1927 ved Sør-Trøndelag fylkesskole på Moholt*. Deretter var han lærer ved Ranheim skole i 18 år. Fra 1945 var han styrer ved Åsvang skole til han gikk av for aldersgrensen i 1965. I alt hadde han sitt virke i skolen i 45 år.

Sverre By var gift med Dorthea, f. Askegaard, (1903-99) fra Toten, og de fikk to barn, Ola og Audhild. Sønnen, Ola, omkom under en tragisk drukningsulykke mens By var lærer på Ranheim. Dette var en av årsakene til at han søkte seg til Åsvang; kanskje et miljøskifte ville gjø-

re tapet og sorgen lettere å bære. Dattersønnen Ola By Rise er oppkalt etter onkelen. Sverre By var en interessert og populær morfar. Ofte tok han Ola med til byen – særlig en forestilling i Nidarøhallen med Festus fra TV-serien Krutrøyk slo an. Da gikk de fra Åsvang til byen og tilbake igjen! Gavene til barnebarna kunne være av varig verdi, f.eks. trær som ved godt stell skulle vokse seg store og vakre.

Sverre By var svært aktiv. Han var formann og styremedlem i både lærer- og målorganisasjoner. Han ble valgt til formann i Uttrøndelag lærerlag på årsmøtet

Sverre By i yngre år. Foto utlånt av Audhild By.

*. Se *Strinda den gang da 2010*, s. 48 om fylkesskolen på Moholt.

i Melhus 1945. Han var leder i hele 12 år, og han ofret mye tid og krefter på dette arbeidet. Senere ble han æresmedlem i samme organisasjon. Sverre By var også styremedlem i Noregs lærarlag. Han ble valgt inn i 1951 og var med i 9 år, han var også med i arbeidsutvalget i 3 år. Han var æresmedlem i Trønderlaget – et fylkeslag av Noregs Mållag. Laget arbeider for nynorsk bruksmål og for styrking av dialektene i Trøndelag. Trønderlaget hadde også ei barneboksamling som kunne lånes ut til skoler. Intensjonen var å gjøre det lettere å få tak i gode, nynorske barnebøker.

Musikalske evner hadde han også. Han var med å starte Åsvang skolekorps, og i en periode var han dirigent for mannskoret på Ranheim. Han var også en engasjert venstremann, og i sin ung-

dom syklet han og en kamerat rundt i Trøndelag og samlet annonser til avisa Nidaros.

Pedagogen

Som skolemann og styrer var han en autoritet og en miljøskaper. Det sies at han skapte en ånd som fortsatt lever på Åsvang skole. Bl.a. ivret han for utegymnastikk uten selv å være det vi gjerne kaller en idrettsmann. Han hadde en muntlig fortellerevne og laget bl.a. julespill for en av sine klasser: ”Melodien som var borte”. Å skape trivsel var viktig, og avgangsklassene ble servert varm sjokolade og boller!

Sverre By var en dyktig pedagog som i mangt var forut for sin tid: Gruppearbeid, skirenn i skolegården, brevveks-

Lærerpersonalet ved Ranheim skole ca. 1938/39:

1. rekke fra venstre: Karen Stendal, Aasta Kvenild Kvaal, Harald Kvaal, Anna Nilsen, Klara Kvarberg.
2. rekke fra venstre: Aksel Hongset, Sverre By, Alfred Hammer.
Foto utlånt av Audhild By.

Åsvang skole har fått skolekjøkken. Gutter fra 7. klasse skoleåret 1956/57. Bakerst fra venstre: lærerne Astrid Foss, Hilmar Fuglem, Åsta Prøsch, Jenny Astrid Svanholm og skolestyrer Sverre By. I midten hustellærer Gunbjørg Hongset (?). Elever: 1.rekke: Rolf Skjølberg, Ivar Gjetnes, Jostein Kvamme og Olav Grendahl. 2.rekke: Arve Haugen, Johan Dybvad og Per Olav Tiller. 3.rekke: Inge Melhus, Per Arne Almåsbygg, Kjell Åge Gundersen og Erling Fløttum. 4.rekke: Ola Fuglem, Harald Sætran, Svein Hollund og Olav Øverdahl.

Foto: Ingvar Lånke.

ling med barn i andre land og med mannskap ombord i skip i utenriksfart (skipsadopsjon), var bare noe av det han fikk satt i gang. Ansvar for skolehagen tok han også på seg.

Privatpersonen

Han var genuint interessert i andre folks "gjøren og laden" og hvilke spesielle kunnskaper de måtte ha. Han likte å prate med folk. Datteren Audhild ble svært

flau en gang faren gikk rett bort til Odd Iversen, som han nok ikke kjente, for å slå av en prat, kanskje om løst og fast, kanskje om fotball?

Sverre By var ikke uten humoristisk sans verken i skolesammenheng eller i privatlivet. Han var en staselig mann med rødt, krøllete hår. Elevene kalte han for "Krølle"! Datteren Audhild By forteller at en gang som pensjonist og med

en sparsom hårmanke uten krøller, ble faren stoppet på gata i Trondheim. Han tok det humoristisk da den tidligere eleven utbrøt: "Næmen e de itj du da, Krølle?" Hjemmet i Åsvangveien kunne ikke bare ha et husnummer - det ble kalt "Drivstugu". Kona var hjemmевærende i mange år helt til datteren ble voksen. Audhild forteller: "Min mor var en svært dyktig husmor og tok videreutdanning som godt voksen. Deretter arbeidet hun som heimkunnskapslærer på Åsvang skole til hun gikk av med pensjon. Hun var aktiv i flere typiske kvinneorganisasjoner og en god støtte for far. Mye av det han skrev leste de sammen, så du kan si hun var med på prosessene. De hadde et gjestfritt hjem, en kombinasjon av hennes vertinneevne og hans sosiale og åpne væremåte."

Sverre By og litteraturen

Sverre By var nærmere 50 år da han skrev sin første bok. Interessen for litteratur ble vekt tidligere. Et samarbeid med Emil Herje og Leif Halse resulterte bl.a. i flere artikler i *Jul i Trøndelag*, et julehefte som fremdeles eksisterer. Ellers i året konsentrerte de seg med å gi ut små hefter hovedsakelig med stoff fra Trøndelag. I årene etter 2. verdenskrig var dette populær lesning. Et lite overskudd ble det også som de broderlig delte mellom seg. Småskriftene ble utgitt under psevdonymet Leif Herby, en kombinasjon av navnene deres. For øvrig var Leif Halse kjent som tekstforfatter av tegneserien *Vangsgutane*, mens

Emil Herje, (daværende rektor ved Åsveien skole), var barnebokforfatter med stor produksjon.

I 1946 ble det gitt ut en bok om Nidarosdomen med tekst av Sverre By og bilder av fotograf Schrøder. Boka er på 106 sider med ca. 70 illustrasjoner, vesentlig fotografier. De to eksemplarene jeg fant på Folkebiblioteket i Trondheim, var særdeles velbrukte. Som en kuriositet kan nevnes at forfatteren har gitt boka undertittelen "Den herlegaste kyrkja i norderlanda".

I en helt annen sjanger finner vi "60-årssoğa til Trønderheimen" - der han var formann i rådet.

Barne- og ungdomsbøkene

Gjennom et langt liv som lærer kjente By barnesinnet. Han setter gjerne dagsaktuelle hendelser og samfunnsproblem inn i bøkene sine og viser hvordan omstillinger kan få stor innvirkning på barnas liv. Sverre By skrev 20 barne- og ungdomsbøker, alle på nynorsk. Den første boka: *På livet laust*, kom ut i 1946. Bøkene ble oversatt til flere nordiske språk, og Ola By Rise mener at utbredelsen i Norge ville blitt betydelig større om bøkene også var blitt utgitt på bokmål. Men det ville ikke bestefaren! Ola er på mange måter en arvtager med en mer enn gjennomsnittlig interesse for litteratur. I flere år var han anmelder av barne- og ungdomsbøker i Adresseavisen i tillegg til karrieren som fotballtrener. Audhild har også arvet flere av

Barne og ungdomsbøker

På livet laust 1946
 Raudmerra 1949
 Fart i tingen 1950
 Turid og dei andre 1951
 Leiv møter eventyret 1953
 Reidar Rask 1955
 Raudmerra er di 1956
 Gulklukka 1958
 Åge 1959
 Kjetil på marknad 1960
 Samstadprinsen 1961
 På krigsfot 1963
 Jenta med dei brune flettene 1964
 Fagerbekken 1966
 Flaumen går 1967
 Heggdalsgruva 1968
 Glimådalen 1969
 Sæmund bonde og Rønnaug 1971
 Styrk Amundsson 1972
 Bølgjer i bygda 1973

farens anlegg. Blant annet har hun undervist i norsk i mange år.

Her kommer en nærmere presentasjon av noen av hans bøker : *På livet laust* henter stoff fra krigen og belyser emner som ”tjuvslakting”, svartebørshandel og statspoliti. Handlingen begynner med at kalven, som Kjartan og Håkon (hovedperson) er så glade i, blir slått ned og drept av to skumle personer. To lam blir også tatt. Guttene har en mistanke om hvem tyvene er og gjør en helhjertet innsats for å oppklare ugjerningene. Underveis skjer både innbrudd, vill-

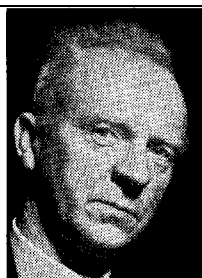
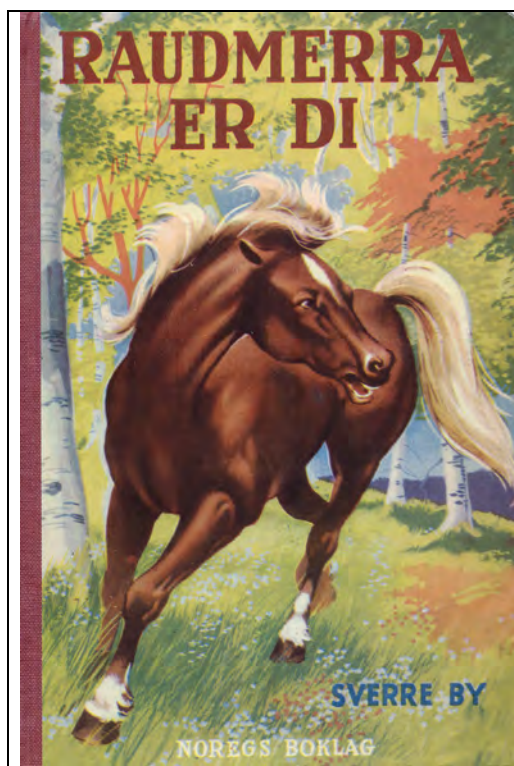
markskjøring og andre spennende episoder. Men jeg synes nok fortellingen blir for usammenhengende, og det var vanskelig å holde interessen ved like helt til slutt.

I boka *Flaumen går* (1967) er handlingen lagt til Gauldal. Det er ingen tilfældighet siden Sverre By kom fra Børsa til Hovin i 8-årsalderen. Boka er tilnærmet selvbiografisk, og personene er hentet fra levende modeller. Jernbanen og elva med storflommen 1919 står sentralt. Framtredende personer er stasjonsmester Holten og jernbaneformann Steffen Storaune – og selvsagt hovedpersonen Geir Fallet. Boka er på bare 100 sider, men innholdsrik og fengslende.

At store forandringer kan virke skremmende på barn, ser vi tydelig i *Fagerbekken*. ”Her er så mykje nytt og uvant at Sæmund merkar ikkje stort anna enn huset til å byrje med. ... - Trur du du kan trivast her ? spør mor endelig. – Å ja-a ! svarar han. –Eller vil du flytte attende til Åsgard ? kjem det frå far....Da han blir ståande utan og svara, tek far til att: - Blir nok bra her skal du sjå.”(s.17)

Eksempel på gryende kjærlyghet finner vi også. I *Heggdalsgruva* er Sæmund hovedpersonen, og han er 13-14 år. Rønnaug er den gjevaste gjenta han vet: ”Ho hoppar til, slår armene om han og gjev han ein dugeleg klem. Denne skal du ha fordi det er du som kjem til meg att, og du er den første guten som får ein slik,så vidt du veit det! ler ho.” (s.32)

SVERRE BY

RAUDMERRA

1. opplag 1948
4. opplag 1956

RAUDMERRA ER DI,

framhald av Raudmerra
1. opplag 1956

Samstundes med at vi sender ut *Raudmerra er di*, kjem fyrste Raudmerra-boka i nytt opplag og bokutstyr. Dette er 4. opplaget av denne 1. premiboka. Raudmerra er omsett til fleire andre språk, og har nådd store opplag i Sverige og Danmark.

Vi veit at det er mange som har venta på å høyra meir om Raudmerra — hesten som er så vill og vanskeleg å temja — og Kjetil, hestekar og odelsgut på Samstad. I *Raudmerra er di*, får du vera med dei i nye, spanande og morosame hendingar.

Sverre By har elles skrivi desse barnebøkene som vi enno har på lager:

Fart i tingen	kr. 6,50
Turid og dei andre (1. premi 1951)	> 7,00
Leiv møter eventyret	> 7,00
Reidar Rask	> 8,00

NOREGS BOKLAG, OSLO

Hvilken eminent naturskildrer Sverre By er, finner vi flere eksempler på i bøkene. I *Heggdalsgruva* blir han nesten lyrisk når han skildrer Finnmarksvidda: "Å om du berre hadde sett Finnmarksvidda ein einaste gong slik ho snart er på denne tida: Eit hav av snø, drivande kvitt om dagen og utan ende kvar du vender augo dine, og så gull og glitter som ei stjerneverd i nordlysnettene." (s.44) Og lenger ute i boka: "Nokon kallar på han, og røysta blir sterkare og sterkare. Han får ikkje fred før han ser etter, og borte ved vindauga blir han ståande og stire inn i månenatta. Rimfrosne marker og gylne vidder blenkjer og lokkar. Noko liknament til liv er ikkje anna å sjå enn små skoddehattar i dalsøkk og

groper der dei ruvar som små ulne, kvite dyr... Aldri har han sett natta så vakker før....- Ja, eg skal koma! lovar han med seg sjølv." (s.77)

Trønderlandskapet er tydelig integrert i handlingen i flere av bøkene: Nok et eksempel fra *Heggdalsgruva*: "Der er stuelånene lange og smale med sol gjennom alle romma, ein flaum av lys så lang som dagen er.... Der rår stilla og det er fritt til alle leier. Du ser tvert over dalen..." (s.14) Mange mener at denne boka er en av Sverre Bys beste bøker. Den er både spennende og handlingsmettet.

Fagerbekken (1966), *Heggdalsgruva* (1968) og *Sæmund bonde og Rønnaug* (1971) handler først og fremst om Sæmund fra han er i 12-årsalderen. Bøkene kan godt leses hver for seg. Det samme kan en si om *Raudmerra* (1949), *Raudmerra er di* (1956) og *Samstadprinsen* (1961). Her er det Ketil som er hovedpersonen.

I *Raudmerra* og *Raudmerra er di* er vennskapet mellom hest og gutt fremtredende. Sverre By vokste opp i et miljø hvor travsporten og gode traverhester sto høyt i kurs. Omsorgen for en hest som er skamkjørt er hovedmotivet i disse bøkene. Her finner vi noen av de fineste hesteskildringer i norsk barnelitteratur. Godheten for dyr kommer for øvrig til uttrykk i de fleste bøkene.

Raudmerra handler om Kjetil og søsteren Marit som bor hos onkel og tante på Samstad. Foreldrene har mistet huset i brann. På gården er det godt å være. Det mener også tydeligvis Raudmerra, en sky og "vill" hest som husfolket og Kjetil strever med å temme. Men hvem eier egentlig hesten ?

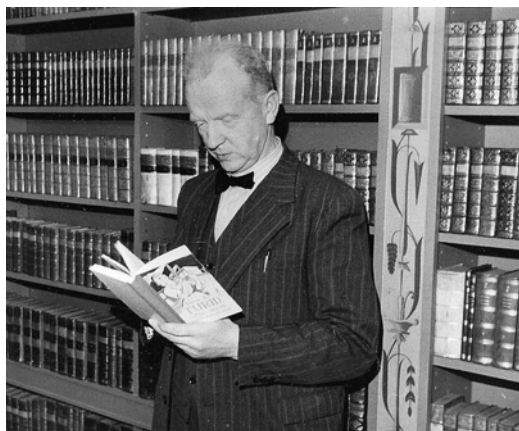
I *Raudmerra er di* fortsetter fortellingen om Raudmerra. Endelig er farbror Gudmund blitt lovlig eier. Hesten er blitt roligere, men er fortsatt svært var for plutselige og høye lyder. Travkjøring står sentralt. Og helt til slutt får vi høre om farbrors generøse "gave": "Farbror ser frå kameratane til han Kjetil, og augo

hans får slik ein varm glans: For no er Raudmerra di! seier han."

I *Samstadprinsen*, den tredje og siste boka om Kjetil og Raudmerra, får Raudmerra et føll som blir kalt Samstadprinsen. Men det er vanskelige valg som er det dominerende tema i boka. Særlig dragkampen mellom det lokkende bylivet og slitet på gården kommer tydelig frem. Sverre By var opptatt av den voksende industrialiseringen i etterkrigstiden, og en viss skepsis ligger ofte under i fortellingen hans. *Samstadprinsen* er den boka jeg likte best av alle Sverre Bys bøker. Her finner vi forelskelse og humor, spenning og dramatisk. Beta-gende er det å lese om vesle Marit som følger etter Raudmerra. Hesten stikker av fra gården, Marit overnatter ute alene, og blir vitne til at føllet blir født.

At Sverre By var utadvendt og humoristisk slagferdig, gjenspeiles også i en del av bøkene. *Bølgjer i bygda* (1973) som er hans siste barnebok, er rik på både muntre episoder og konfliktsituasjoner. I alle de tre bøkene om Raudmerra er Marit det store muntrasjonsrådet: Marit hjelper til med å male huset. "Men det var vel ikkje meininga du skulle måle deg sjølv, seier Kjetil. No må han og le medan han peikar på kjolen hennar, og strømpane og skorpe - og armar og hender - og kinn og nase til og med !" (*Samstadprinsen* s.79)

Barnebokforfattere på slutten av 1800-tallet og frem mot ca. 1950 skrev gjerne

Premie for *Turid og dei andre*. Foto utlånt av Audhild By.

folkelivsskildringer med barnet i sentrum, brede realistiske samtidsskildringer der mennesker og miljø utgjorde en helhet. (Sonja Hagemann) En kan trygt si at Sverre By er en arvtager av denne tradisjonen.

Turid og dei andre (1951) handler om ei jente som er blind. Turid er 16 år, og familien må flytte fra landsbygda til det urolige tettstedet ved byen. Dette blir en vanskelig overgang for Turid. Til tross for mye motgang greier hun å hankses med dyptgående problemer innen familien. Turid selv blir ikke bedre, hun forblir blind. Dette er en viktig bok på flere måter. Samspillet mellom person og miljø er skildret på sitt beste. Sluttet på fortellingen er heller dyster – dette er vel den eneste av Sverre Bys barne- og ungdomsbøker som ikke ender godt.

Bøkene *På krigsfot* (1963) og *Styrk Audunsson* (1972) er historiske romaner. I

den sistnevnte boka skal vi helt tilbake til middelalderen (1200-1300-tallet). Femtenårige Styrk har fått lov til å følge Magnus Munk på pilegrimsferd til Nidaros. Det historiske elementet i boka gir nok et riktig tidsbilde, men handlingen stikker ikke særlig dypt. Handlingen er lagt til 1905 i boka *På krigsfot*. Den forteller om grensevakta og frykten for krig hos deler av befolkningen i Trøndelag. Boka er mer en stemningsrapport enn en sammenhengende fortelling, og gir heller ikke noe klart bilde av hva som skjedde i 1905. Disse to historiske barnebøkene er interessante, men hører ikke med blant de beste Sverre By har skrevet.

En gutt i 7-8 års-alderen er hovedpersonen i *Kjetil på marknad* (1960), en typisk barnebok, faktisk den eneste Sverre By skrev. I de øvrige bøkene konsentrerte han seg om eldre barn og ungdommer helt opp til 17-18 års-alderen. Kjetil skal selge river på marta'n i Trondheim. (I boka er det markert på et ikke navngitt sted.) Bestefar er syk, og Kjetil må trå til alene. Det går opp og ned med salget, men han har hellet med seg til slutt. Jeg synes det er en festlig og spennende bok med fine tegninger av Olav Myhr.

Skolemannen By var vidsynt på så mange måter. Flere ganger viser han til at skolegang i seg selv ikke garanterer for fremgang og trivsel. Erting og plaging innenfor barneflokket står også sentralt i flere av bøkene: "Du, sa han. Koma her

Dette bildet henger i rektorgalleriet på Åsvang skole. Foto: Knut L. Vik.

og lære oss! Pass dykk sjølve der oppe på Samstad – de som tjuvtek hestar!” (*Raudmerra* s.79)

I artikkelen “Sverre By som barnebokforfatter” i *Årbok for Trøndelag* 1975, skriver Gunvor Risa:

”Sverre By har en langsom og litt omstendelig måte å fortelle på. Detaljer og små episoder kan få litt for stor plass, noe som kan gå utover den klare og entydige handlingsgangen. Men fortellerstilen passer godt til den brede miljøskildringa. Forfatterholdninga er positiv. Han ser alltid hendelser ut i fra

barnas synsvinkel. Sverre Bys forfatter-skap er interessant på mange måter men kanskje først og fremst for det perspektivet den gir på samfunnsutviklingen. Her er stoff til ettertanke for unge også i dag, men om Raudmerra, Turid og dei andre og resten av bøkene vil fenge like godt som for en-to generasjoner siden, se det er et annet spørsmål.”

Dette er jeg enig i. Barn og ungdom i dag har mange, mange interesser utover gårdsbruk, travkjøring og fabrikkarbeid. Dagens ungdom har også en mengde tilbud innenfor utdanning og egenutvikling som ikke eksisterte tidligere.

Jeg synes Sverre By skriver et lettfattelig og stilsikkert språk. Se for eksempel sitatene fra boka *Heggdalsgruva*. At bøkene nådde såpass langt ut, skyldes nok både innhold, form og et lett tilgjengelig nynorsk.

Hedersbevisninger

De kanskje mest leste bøkene er nok *Turid og dei andre* og *Raudmerra*. Sistnevnte er Sverre Bys mest kjente barnebok. Opplagstallet kom opp i 20000, svært mye for en nynorsk barne/ungdomsbok på det tidspunktet. For begge disse bøkene fikk han Kirke- og undervisningsdepartementets 1. premie for beste barnebok. Premiene ble delt ut året etter at bøkene ble gitt ut, henholdsvis i 1952 og i 1949.

Noregs mållags 1. premie fikk han for boka *Gullklokka* i 1958. Bjørn vokser

opp hos bestemor. Han er ofte uheldig og blir stadig misforstått. Handlingen får et vendepunkt da han finner gullklokka til bestefaren, som er død. Til slutt får han bo hos snille mennesker når bestemoren faller fra.

I 1964 ble det utdelt premier for årets beste nynorske barne- og ungdomsbøker (Solfuglprisene). By fikk 3.premie, kr. 2000, for *Jenta med dei brune flette-ne*. Boka handler om ei jente i konfirmasjonsalderen og den konfliktfulle ungdomstida hennes.

Sverre Bys allsidighet kom også til uttrykk da han ble overrakt Kongens fortjenestemedalje i gull - for fortjenester i skole, litteratur og organisasjoner. Denne hedersbevisningen fikk han i forbindelse med sin 70-års dag.

Helt til slutt tar vi med en honnør til Sverre By fra Johan Falkberget :

*Bøkene vil hjelpe oss å oppdage hesten
igjen
og fedregården
der drømmen om livet
og fremtiden ble til.*

Kilder

Samtaler med
Audhild By f. 1939, datter av Sverre By.
Ola By Rise f. 1960, dattersønn av Sverre By.

Åsta Prøsch, lærer ved Åsvang skole 1953 – 95.

Jarle Torgersen, elev ved Ranheim skole på 30-tallet.

Ørjasæter, Tordis: *Barne- og ungdomslitteratur fra 1914 til 1970-årene i Cappelens litteraturhistorie*, 1975. Oslo.

Ørjasæter, Tordis m.fl: *Den norske barnelitteraturen gjennom 200 år*. Oslo, Cappelen 1981. 365 s.

Birkeland, Risa, Vold: *Norsk barnelitteraturhistorie 2. utg.* Oslo, Samlaget, 2005.

Raknem, Ingvald: "Trøndsk bokhaust" i *Årbok for Trøndelag* 1967, 1968, 1969, 1974.

Risa, Gunvor: "Sverre By som barnebokforfatter" i *Årbok for Trøndelag*, 1975.

Hagemann, Sonja: *Barnelitteratur i Norge 1914-1970*, Oslo, Aschehoug, 1974.

Åsvang skole, 1881-1981, jubileumsskrift utgitt ved 100-års feiringen (Lars Fagerheim, red.) Trondheim 1980.

Tvete, Tormod: "Skolestyrar Sverre By". I *Uttrøndelag lærarlag 1894-1969*. 1969.

Randi Kvistedal, f. 1941 i Strinda. Tidligere lærer i barneskolen. Videreutdanning i bl.a. norsk og pedagogikk.